

АКАД. Н. Ф. МЕЛЬНИКОВ-РАЗВЕДЕНКОВ

МЕДИК ДЕВ'ЯТНАДЦЯТОГО СТОЛІТТЯ

ЗАПИСКИ

В історії лікаря XIX століття Харківському медичному факультетові належить не одна сторінка, присвячена визначній громадській, викладавській науковій діяльності вихованців Харківського університету, що робив чималий вплив на розвиток культури в Росії, яка відзначалася тоді бідністю освіти взагалі, вищої медичної зокрема.

До XIX століття в Росії існували: один медичний факультет—московський з 1755 року і три медично-хірургічні академії, його ровесниці: Московська, Віленська і Петербурзька (остання з 1799 року). І аж на самім початку XX століття майже одночасно з'являється три медичних факультети: Дерптський (1802 р.), Казанський і Харківський (1805 р.).

Треба зауважити, що Дерптський (в Естонії) університет, з викладанням німецькою мовою, мав при собі

особливий педагогічний інститут, що служив для готування професорських кадрів з найздібніших абітурієнтів решти російських університетів. Відражені туди особи повинні були пробути в інституті три роки і потім додатково ще два роки за кордоном. Дерптський університет служив для зв'язку з Німеччиною, для якої Російська імперія була тоді напівколоніальною країною в багатьох відношеннях, а надто в науково-медичному.

Коли заснування Казанського університету відбулося порівнюючи гладко, без особливих інцидентів, то не так було з Харківським, який виник незвичайним навіть для того часу способом, в обставинах, що дуже здивували сучасників. Ці обставини, взяті в історичному розрізі, вартува би якяскрава ілюстрація тодішніх громадських, державних і побутових порядків.

КОЛИ УНІВЕРСИТЕТУ ЩЕ НЕ БУЛО

Можна вважати за річ встановлену історичними документами, що Харківський університет був задуманий ще в 1801-1802 рр. Однак пройшло не менше, як три роки, поки з'явилася на світ ця новонароджена вища школа після довгих і тяжких потуг, викликаних несприятливим збігом обставин.

Одним із винуватців такого загання, яке мало не перейшло для не-

щасливого університету в „подібне до смерті“ був харківський потомствений дворянин і великий землевласник Василь Назарович Каразін, з ім'ям якого харківські буржуазні історики зв'язують заснування Харківського університету: ще недавно його пам'ятник, нині перенесений до університетського будинку, красувався біля входу в колишній університетський сад, на тому самому місці, на якому

пролетарська громадськість і радянська влада спорудили тепер величний пам'ятник українському поетові - революціонеру Т. Г. Шевченкові.

Сама по собі постать „засновника“ Харківського університету навряд чи заслуговує, щоб на ній довго зупинятися, надто за наших часів. Але динамічність цього діяча, взята в історичному розрізі, не може не привертнути уваги сучасної громадськості, як документальна ілюстрація епохи „золотого віку“, як її визначали історики Харківського університету, в центрі якої вони містять старанно і любовно виписаний до дрібниць словесний портрет їх героя В. Н. Каразіна.

Треба взяти до уваги, що В. Н. Ка-

разін (1773 — 1842) жив в епоху романів Бальзака, між 1789 і 1848 рр., в епоху бурхливого розвитку капіталістичного ладу в Європі.

В буржуазному суспільстві все було викривлене, все поставлене на голову.

Перемога фінансових шахрайств над чесним трудом, талантом і силою характеру; союз між багатством і злочинством; звичай злочинного світу на верховині суспільної піраміди — всі ці характерні риси старого суспільства описані Бальзаком з величезною силою („Сцени паризького життя“, „Близь і бідність куртизанок“).

Зваживши ці обставини, спробуємо накреслити ескізний портрет Каразіна.

В. Н. КАРАЗІН І ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В. Н. Каразіну українські історики приписують болгарське походження і кажуть, що родоначальником Каразіних був архієпископ болгарський Борис. За їх відомостями, син останнього, виходець з Південної Слов'янини, був неспокоїна натура і вояка. Він емігрував в Росію за Петра ІІ за свої „бойові подвиги“ дістав у нагороду в Богодухівському воеводстві на Харківщині великі земельні латифундії і при них 500 кріпаків - селян. Батько Каразіна, який відзначався успадкованою від предків невірною важелістю, помер 52 років, оставивши десятилітнього сина Василя, що, залишений на себе самого, здобував освіту в приватних дворянських пансіонах і виховувався серед численних поміщицьких двораків, так званої „челяди“, з кріпаків — чоловіків і жінок, з усіма побутовими особливостями катерининських часів.

Дійшовши 18-літнього віку, В. Н. Каразін, записаний відразу після свого народження, як це було звичайно у

дворян, рядовим в один з гвардійських полків (Семенівський), поїхав „на службу“ в свій полк, розташований в Петербурзі, але в нім не хотів служити за павлівського режиму, а вступив до найкращої на той час вищої школи, до „Горного корпусу“. Там він познайомився з основами астрономії, фізики, ботаніки, хемії, математики, а також із суспільствознавством, новими мовами і навіть з медициною, не кажучи вже про „святе письмо“, до якого мав з молодих років до старості великий потяг.

Розчарувавшись підчас дворічного перебування в Петербурзі в громадському і, тим більше, державному житті своєї країни, Каразін зважився перевірити свої негативні враження довгою подорожжю по Європейській Росії. І там життя йому не сподобалось. Тоді він, приблизно на 20-му році життя, замкнувся в своєму селі і 1796 року, коли йому вийшло 23 р., одружився, на жах своїх родичів і знайомих, із своєю кріпачкою.

Залишаючись безвиїзно в селі, Каразін заборпався в книжки й журнали, коктаючи науку без плану й системи, і разом з тим не був байдужий до життя своїх кріпаків, стараючись полегшити,— певна річ, паліативно,— тягар їх безправного і тяжкого матеріального становища.

Ненаситна жадоба знання потягла його за кордон, тим більше, що матеріальні можливості до того були. Коли 1798 року, в самому розпалі суворого павлівського режиму, виявилось, що виїхати за кордон не дозволять, Каразін спробував виїхати туди нелегально, але зробив це так невдало, що на кордоні був арештований і відісланий назад — в Петербург, де його дожидала жорстока кара. Цілком несподівано цей арешт кінчився для нього не тільки щасливо, але навіть сприяв його службовій кар'єрі.

Ще з дороги в Петербург, бувши під конвоем, Каразін, скориставшись правом дворянина, послав два іменних листи Павлові. В першому листі він з безумною сміливістю поясняв свою спробу утекти бажанням „укритися від твого (Павла) правління, страхаючись його жорстокості“. В другому, навпаки, розсилався перед Павлом у компліментах, вихваляючи його лагідність, любов до людей і милосердя. Як кажуть історики ХІХ століття, цей другий лист дихав „щирістю і благодушністю“.

Треба зауважити, що Каразін був натурою емоціональною, пристрасною, темпераментною, дуже обдарованою, повною ентузіазму й фанатизму, що він безумно захоплювався і відзначався красномовністю і вмінням одягати свої думки в гарну форму. Надзвичайна його здібність писати доповіді, проекти і поряд з тим нескінченні протести, скарги, обвинувачення множила число його ворогів,

зменшуючи число друзів. Вона в поєднанні з хворобливою різкістю і „непрактичною енергією“ (Д. І. Багалій) і була причиною його невдач у громадській і службовій діяльності, а потім згубно відбилась і на організації задуманого ним Харківського університету, затримуючи його розвиток. Зустріч із Павлом у Петербурзі, куди Каразін був привезений під конвоем, закінчилась, проте, водевільним окриком монарха: „Я доведу тобі (Каразіну), юначе, що ти помиляєшся (в оцінці Павла і його правління) і для того даю тобі службу“. Після того Каразін був призначений 3 лютого 1800 року на службу „при канцелярії державного скарбника в Головну медичну колегію“, де за три роки написав „Історію медицини в Росії“. Рукопис її він подав у колегію, і він був надрукований кимсь іншим під його, а не Каразіна ім'ям.

Убивство, по згоді з Олександром І, його психічно хворого батька Павла І, заподіяне, під захистом ночі, двірською дворянською камарильєю, стало приводом до зближення Олександра І з Каразіним. Останній уміло використав цю близькість для того, щоб видобути в Олександра І дозвіл на відкриття Південного університету не в Києві і не в Чернігові, які на нього претендували, а на батьківщині Каразіна — в глухому, порошному і брудному торговельному городку, яким був тоді Харків, що лежав на поштовому шляху з Москви на Кавказ, у Крим і Новоросію.

Зближення психостенічного¹ Оле-

¹ Про Олександра І коротко й вичерпливо сказав А. С. Пушкін: „Всю жизнь провел в дороге и умер в Таганроге“. Пушкін залишив ще й знамениту характеристику померлого в Таганрозі царя (1825 р.)... „Властитель слабый и лукавый, плешивый щеголь, враг труда...“

ксандра I з „шизоїдним“ Каразіним сталося при виключних обставинах, що відбулися потім і на долі Харківського університету.

Каразін склав проект реформи управління імперією, який зводився до 4 пунктів: 1) скасування рабства (панщини), 2) піднесення народної освіти, 3) заснування окремого міністерства народної освіти і 4) підвищення утримання духовенству. Цей проект у запечатаному конверті „випадково“ потрапив до рук Олександра I в перші дні після задушення його батька, коли совість особливо мучила самопочуття причетного до вбивства сина. Анонімний конверт попав, що називається, в саму точку того „золотого віку“.

Після зворушливого побачення молодого монарха з його ровесником, яким був автор проекту, останній зробився на якийсь час тінню Олександра I. Верховний владика не розлучався з новоявленим другом і так наблизив його до себе, що Каразін незабаром дістав серед парадворців іронічне прізвище „маркіза Пози“.

Тоді окрилений успіхом Каразін склав грандіозне „Предначертаніє“ надприродного, як на ті часи, харківського загальноосвітнього університету, в якім було запроектовано, відмінно від німецьких зразків, дев'ять відділів (факультетів).

За планом В. Н. Каразіна малося в університетському саді збудувати „учебный городок“ і в нім величний центральний будинок у грецькому стилі, з портиками і критими галереями для професорів і студентів, в оточенні потужних фонтанів, не кажучи вже про світлі, просторі аудиторії, кабінети й лабораторії, призначені для наукового дослідження. І все це при освіті для всіх станів громадянства, в загальноосвітньому університеті. Проект сам по собі пре-

красний. Але зовсім не відповідний ні до часу, ні до місця, ні до економічних можливостей і, головне, ні до форми державного управління серед суворой дійсності початку XIX віку. Разом з тим проект показував, кажучи словами історика Д. І. Багалія, „непрактичну енергію“ його автора, не позбавленого елементів психічної нерівноваженості. Він справляв на сучасників вражіння хоробливого марення не зовсім нормальної людини, якою в житті і в своїх вчинках здавався і був надмірний ентузіаст і фанатик, чесний фантазер і безгрунтовний мрійник, з патопсихічним ухилом, В. Н. Каразін.

Перед відкриттям Харківського університету в „любезном его сердцу полуденном крае“ Каразін, якого вважали за батька Харківського університету, височайшим наказом був відсунений від будьяких справ і опинився в замкненні (під домашнім арештом) у своєму родовому богодухівському маєтку.

Діло було так. Коли з'ясувалося, що надіятися на спустошену беззастанними війнами державу скарбницю не те що для фантастичного старогрецького храму науки з перипатетиками і фонтанами, а й просто для найскромнішої вищої школи в старому генерал-губернаторському домі на Університетській гірці (де університет перебував й досі), немає можливості, — палкий і гарячий Каразін поспішив заповнити свого „височайшого“ друга і протектора в тому, що дворяни, поміщики Харківської і сусідніх з нею губерній, готові пожертвувати на університет один мільйон карбованців, тим часом як на ділі відбувалися тільки попередні приватні розмови серед поміщиків про добровільні дрібні пожертви, зовсім не обов'язкові і тим більше не скріплені оформленим договором.

Довідавшись від Каразіна про вигадане пожертвування харківських дворян, Олександр І, однак, наперед спитався в Каразіна про те, в якій мірі ця, сама собою велика, сума є добровільна і чи не постраждають при цім дрібномаєткові дворяни й селяни. Каразін заспокоїв улюбленого монарха так, що той не тільки прийняв „дарунок“ харківських дворян, але й висловив їм за це свою прихильність.

Коли радісна думка про „височайшее благоволение“, куплене за один мільйон золотих карбованців, дійшла, нарешті, з належним запізненням при відсутності залізниць і телеграфів, до нещасливих жертвувачів, то серед останніх сталася веймовірна паніка і обурення проти свого станового „маркіза Пози“, якому, як виявилось, ніхто не давав повноваження розпоряджатися кишенею дрібномаєткових дворян, не кажучи про великомаєткових, які теж морщилися і яким більше подобався їх кастовий кадетський корпус, ніж університет для всіх станів. Вийшло дуже негарне становище для Каразіна, який на екстремому губернському з'їзді дворян мусів ужити все своє незвичайне красномовство, навіть стати перед зборами на коліна і, обцяючи царські нагороди, благаючи з сльозами на очах вибавити його з біди з одою на пожертвування. Дворянські збори обіцяли великодушно сто тисяч на „кадетський корпус“ і, замість мільйона, тільки триста тисяч на університет.

Так сумно кінчилася спроба „преждевременного возродителя общественного духа“ прикласти до життя „непрактичну енергію“ свою. А попередом дожидали ще гірші переживання й розчарування, зв'язані з відкриттям університету на „патріотичні пожертви“, які університетському правлінню довелося згодом вибавити

судом від „добровільних жертвувачів“, що всіляко ухилялися вносити гроші. І все таки сума так званого „фонду приношення“ дала тільки 658 тисяч, а не запланований мільйон.

Натрапивши на опір з боку „благородного“ дворянства, Каразін захопився „передчасно відроджувати громадський дух“ серед неблагородних станів: купецького, міщанського і особливо селянського, при чім в останнього витягали все, що можна було взяти. Так, підгородні селяни, що називалися „військовими обивателями“, „пожертвували“ 125 десятин землі понад Сумським шосе, тобто в перекладі на сучасну топографію вони жертвували весь масив землі від колишнього Університетського саду до Шатилівки, включаючи майдан Держинського з прилеглими до нього величезними будинками, що тягнуться тепер на всі сторони від Держпрому; у подовжньому напрямку — від вул. Андрія Іванова, к. Ветеринарної вулиці, до Міського парку; в поперечному напрямку — від вулиці Лібкнехта до Павлівки. Ринкова вартість цієї цінної міської землі в найкращій частині міста дорівнювала перед 1917 роком багатьом мільйонам карбованців. Крім того, господарський комітет по організації університету на початку свого існування купив з „публічного торгу“ за 2.000 карбованців „Кантемірівський“ сад, що належав поміщикові Г. Р. Шидловському. Сад починався від Римарської вулиці і тягнувся до майдану Держинського, де тепер Педінститут, Ветінститут, Обсерваторія і Ботанічний сад.

Таким чином, організаційний комітет, що складався з поміщиків, які розумілися на чужій землі, створив, попервах великий земельний фонд, цей фонд лишився мало використаним протягом більше 100 років, що

минули з того часу до Жовтневої революції. І аж ця остання віддала його в розпорядження переможного пролетаріату для знов збудованих на ній кварталів із житлових велетнів для трудящих, з належним озелененням і з парковими насадженнями типу міста - садка.

Із сказаного видно, що харківське дворянство, яке в епоху заснування Харківського університету займало командне становище, притягло до „добровільних“ пожертв у примусовому порядку всі стани людності, давши право вступу в університет синам дворян, військових, духовенства, купців, — всім за винятком селян, на яких, однак, як ми бачили, впала найбільша частина матеріальних пожертв.

Робітничо-селянська влада, що утвердилася на місці царської, змінила класові відносини, давши трудящим переважне право вчитися в вищих школах.

Причина збайдужіння Олександра І до Каразіна полягала власне в тому, що останній набридав йому своїми нескінченними проектами й планами, які не завжди визначалися, як ми бачили, реальністю і здійсненністю. Не зважаючи на те, Каразін розвивав у Петербурзі шалену діяльність по організації Харківського університету, при чім втручався в усі деталі. Приміром, він з гарячковим поспіхом запрошував викладачів і технічний персонал, купував книжки, апаратуру, прилади для університетської друкарні, яка була перша в Харкові пристойно обладнана, й таке інше. Все це він робив нервово, поспішливо, в широкому, невідповідному до засобів масштабі, не завжди зважаючи на реальні можливості, що були дуже обмежені.

Не дістаючи вчасно кредитів, Каразін не зупинявся перед затратою

своїх коштів і незабаром так запухав рахівництвом, що скарги й протести посипалися на нього з усіх боків. Коли вони дійшли, нарешті, до Олександра І, то останній наказав відсунути свого улюбленця від усякої причетності до університетських справ.

Мало того, Каразін, що всім набрид своїми нескінченними втручаннями в справи різних державних установ у Петербурзі, неспокійний, невгамовний і хворобливо гострий у своїх висловлюваннях, був адміністративно висланий з Петербурга у свій богодухівський маєток без права виїзду з нього, залишаючись під наглядом харківського губернатора. Там він пробув майже безвиїзно все своє довге життя, присвятивши його з властивою йому „непрактичною енергією“ сім'ї, кріпакам - селянам, місцевим справам, залишаючись до самої смерті, що прийшла на 70-му році життя, однаково гарячим і безкорисливим ентузіастом.

На урочисте відкриття університету 17—29 січня 1805 року зібралися численні представники влади, громадянства, головно, дворянства. Але серед них не було головного „винуватця свята“ В. Н. Каразіна.

Що ж являла собою в історичному аспекті постать „засновника“ Харківського університету В. Н. Каразіна?

Нам здається, навряд чи було б великою помилкою, коли б увесь його світогляд і філософський напрям вкласти в три слова єдиного лозунгу, що панував у Росії XIX віку: „боже, царя храни“.

І дійсно, Каразін був переконаний монархіст. Разом з тим рід Каразіних, починаючи від предка, болгарського архієпископа, слабував на релігійний дурман, і нащадок його Василь Каразін був отруєний ядом пієтизму до мозку кісток. Коли визнати таку

Довідавшись від Каразіна про вигадане пожертвування харківських дворян, Олександр І, однак, наперед спитався в Каразіна про те, в якій мірі ця, сама собою велика, сума є добровільна і чи не постраждають при цій дрібномаєтковій дворяни й селяни. Каразін заспокоїв улюбленого монарха так, що той не тільки прийняв „дарунок“ харківських дворян, але й висловив їм за це свою прихильність.

Коли радісна думка про „височайшее благоволение“, куплене за один мільйон золотих карбованців, дійшла, нарешті, з належним запізненням при відсутності залізниць і телеграфів, до нещасливих жертвувачів, то серед останніх сталася неймовірна паніка і обурення проти свого станового „маркіза Пози“, якому, як виявилось, ніхто не давав повноваження розпоряджатися кишенею дрібномаєткових дворян, не кажучи про великомаєткових, які теж морщилися і яким більше подобався їх кастовий кадетський корпус, ніж університет для всіх станів. Вийшло дуже негарне становище для Каразіна, який на екстремому губернському з'їзді дворян мусів ужити все своє незвичайне красномовство, навіть стати перед зборами на коліна і, обіцяючи царські нагороди, бламати з сльозами на очах вибавити його з біди з одою на пожертвування. Дворянські збори обіцяли великодушню сто тисяч на „кадетський корпус“ і, замість мільйона, тільки триста тисяч на університет.

Так сумно кінчилася спроба „преждевременного возродителя общественного духа“ прикласти до життя „непрактичну енергію“ свою. А попередку дожидали ще гірші переживання й розчарування, зв'язані з відкриттям університету на „патріотичні пожертви“, які університетському правлінню довелося згодом вибавити

судом від „добровільних жертвувачів“, що всіляко ухилялися вносити гроші. І все таки сума так званого „фонду приношення“ дала тільки 658 тисяч, а не запланований мільйон.

Натрапивши на опір з боку „благородного“ дворянства, Каразін захопився „передчасно відроджувати громадський дух“ серед неблагородних станів: купецького, міщанського і особливо селянського, при чім з останнього витягали все, що можна було взяти. Так, підгородні селяни, що називалися „військовими обивателями“, „пожертвували“ 125 десятин землі понад Сумським шосе, тобто в перекладі на сучасну топографію вони пожертвували весь масив землі від колишнього Університетського саду до Шатилівки, включаючи майдан Держинського з прилеглими до нього величезними будинками, що тягнуться тепер на всі сторони від Держпрому; у подовжньому напрямку — від вул. Андрія Іванова, к. Ветеринарної вулиці, до Міського парку; в поперечному напрямку — від вулиці Лібкнехта до Павлівки. Ринкова вартість цієї цінної міської землі в найкращій частині міста дорівнювала перед 1917 роком багатьом мільйонам карбованців. Крім того, господарський комітет по організації університету на початку свого існування купив з „публічного торгу“ за 2.000 карбованців „Кантемірівський“ сад, що належав поміщикам Г. Р. Шидловському. Сад починався від Римарської вулиці і тягнувся до майдану Держинського, де тепер Педінститут, Ветінститут, Обсерваторія і Ботанічний сад.

Таким чином, організаційний комітет, що складався з поміщиків, які розумілися на чужій землі, створив, попервах великий земельний фонд; цей фонд лишався мало використаним протягом більше 100 років, що

минули з того часу до Жовтневої революції. І аж ця остання віддала його в розпорядження переможного пролетаріату для знов збудованих на ній кварталів із житлових велетнів для трудящих, з належним озелененням і з парковими насадженнями типу міста - садка.

Із сказаного видно, що харківське дворянство, яке в епоху заснування Харківського університету займало командне становище, притягло до „добровільних“ пожертв у примусовому порядку всі стани людності, давши право вступу в університет синам дворян, військових, духовенства, купців, — всім за винятком селян, на яких, однак, як ми бачили, впала найбільша частина матеріальних пожертв.

Робітничо-селянська влада, що утвердилася на місці царської, змінила класові відносини, давши трудящим переважне право вчитися в вищих школах.

Причина збайдужіння Олександра І до Каразіна полягала власне в тому, що останній набридав йому своїми нескінченними проектами й планами, які не завжди визначалися, як ми бачили, реальністю і здійсненністю. Не зважаючи на те, Каразін розвивав у Петербурзі шалену діяльність по організації Харківського університету, при чім втручався в усі деталі. Приміром, він з гарячковим поспіхом запрошував викладачів і технічний персонал, купував книжки, апаратуру, прилади для університетської друкарні, яка була перша в Харкові пристойно обладнана, й таке інше. Все це він робив нервово, поспішливо, в широкому, невідповідному до засобів масштабі, не завжди зважаючи на реальні можливості, що були дуже обмежені.

Не дістаючи вчасно кредитів, Каразін не зупинявся перед затратою

своїх коштів і незабаром так заплутав рахівництво, що скарги й протести посипалися на нього з усіх боків. Коли вони дійшли, нарешті, до Олександра І, то останній наказав відсунути свого улюбленця від усякої причетності до університетських справ.

Мало того, Каразін, що всім набрид своїми нескінченними втручаннями в справи різних державних установ у Петербурзі, неспокійний, невгамовний і хворобливо гострий у своїх висловлюваннях, був адміністративно висланий з Петербурга у свій богодухівський маєток без права виїзду з нього, залишаючись під наглядом харківського губернатора. Там він пробув майже безвиїздно все своє довге життя, присвятивши його з властивою йому „непрактичною енергією“ сім'ї, кріпакам - селянам, місцевим справам, залишаючись до самої смерті, що прийшла на 70-му році життя, однаково гарячим і безкорисливим ентузіастом.

На урочисте відкриття університету 17—29 січня 1805 року зібралися численні представники влади, громадянства, головно, дворянства. Але серед них не було головного „винуватця свята“ В. Н. Каразіна.

Що ж являла собою в історичному аспекті постать „засновника“ Харківського університету В. Н. Каразіна?

Нам здається, навряд чи було б великою помилкою, коли б увесь його світогляд і філософський напрям вкласти в три слова єдиного лозунгу, що панував у Росії XIX віку: „боже, царя храни“.

І дійсно, Каразін був переконаний монархіст. Разом з тим рід Каразіних, починаючи від предка, болгарського архієпископа, слабував на релігійний дурман, і нащадок його Василь Каразін був отруєний ядом пієтизму до мозку кісток. Коли визнати таку

настанову, то тоді стане зрозуміло, чому Каразін залишався застрахованим від жандармських кар, не вважаючи на свої інколи вихватки проти царського режиму і насамперед проти кріпацтва. Від переслідування влади Каразіна захищала його душевна неврівноваженість, органічна ненормальність, що межувала, якщо не переходила меж, з хронічним психозом шизоїдного типу; ненормальність, яка впадала в очі і не спеціалістам і якою визначалася лінія поведінки Каразіна і в царському палаці і в убогій хаті селянина - кріпака. Каразін чарував своєю щирістю, некорисливістю, безмежною вірою в силу освіти, знання, науки. Для проведення їх у неосвічену й відсталу в культурному відношенні людність і громадянство початку XIX віку Каразін не жалував ні самого себе, ні успадкованого від своїх предків ма-

етку, ані достатків закріпаченого селянства.

Змінлива доля, — від інтимної дружби з царем до піднаглядного інтернування в своєму селі — оточила його ореолом мученика.

Харківські історики початку XX віку (Д. І. Багалій, В. П. Бузескул, М. Ф. Сумцов), ідеалізуючи його, розписали найтонші подробиці його бурхливого і страдницького життя, в якому різко виділяється і панує над всіма іншими його ідейна участь у заснуванні Харківського університету. Але, звичайно, і самий цей його подвиг в епоху здичавіння і нещастя царської Росії дає підстави вважати Каразіна в ряду визначних людей старої України. Однак Каразін, що замолоду пробував утекти від деспотизму Павла I, був настроєний проти руху дворян - декабристів.

„ВРАЧЕБНОЕ ОТДЕЛЕНИЕ“ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Харківський медичний факультет був офіційно відкритий 17 січня 1805 року, за старим стилем, під назвою („Врачебного отделения“ Харківського університету, в який входили ще такі три відділи: словесний (історико - філологічний), етико - політичний (юридичний) і математичний.

На той час уже були вибрані декани й секретарі всіх відділів, крім лікарського, який „не мав ще своїх представників і членів“. Останні з'явилися аж 1806 року, при чому першим деканом його був перший професор хірургії В. М. Шумлянський¹, що перейшов з Московської медично-хірургічної академії, а першим сек-

ретарем був перший професор анатомії Л. О. Ванноті, що кінчив курс у Фрейбурзькому університеті в південній Німеччині і не говорив російською мовою.

За статутом російських університетів 1804 року на „лікарському відділі“ мало бути всього тільки шість кафедр: 1) анатомія, фізіологія і судово-лікарська наука; 2) патологія, терапія й клініка; 3) хірургія; 4) повивальна справа; 5) лікування тварин, 6) лікарське „веществословие“ (фармакологія), фармація і лікарська словесність.

Офіційна історія показує, що сторії (управлінні) „по письменной части“ і поїхав у Петербурзький військовий госпіталь вчитися медицини. 1815 р. вийшов у відставку через погане здоров'я і зір.

¹ З дворян українського походження, народився 1745 р.; кінчив Київську духовну академію 1770 р.; три роки служив у київській духовній конси-

перші десять років Харківського університету, так званий „золотий вік“ його, є власне підготовчі роки.

Перший анатомічний театр, дуже маленький і поганий (дві кімнати), був улаштований професором Л. О. Ванноті 1806 р. в невеличкому жилому будиночку садівника в Ботанічному (університетському) саду, тобто за тодішнім містом. Професорові анатомії після приїзду його до Харкова було доручено читати антропологію і енциклопедію медицини за відсутності студентів-медиків студентам інших факультетів і вихованцям Харківського колегіуму (духовної семінарії).

Уже через 10 років після відкриття університету, 1814 р. проф. С. М. Шумлянському на тяжку силу пощастило примітивно улаштувати і устаткувати хірургічну і терапевтичну, всього на 6 ліжок, клініку, що містилася в трьох п'ятиаршинних малесеньких кімнатках. Число ліжок цього клінічного „ембріона“ було потім збільшене, з переходом клініки в друге приміщення, за річкою, до 12-ти. Це діялося тоді, коли в цілому місті не було жодної лікарні.

Терапевтичною клінікою завідували німецькі професори, що не знали ро-

сійської мови, спочатку Дрейсіг, а після нього Брандейс. Останній домігся, щоб клініка була переведена із старої недобудованої, схожої на старий дімок стайні за річкою Лопанню на Благовіщенському (тепер Комунальному) базарі,— в університетський квартал (тепер вул. Вільної Академії), в кам'яний будинок на розі, з північного боку від церковного корпусу.

І от там, в нижньому поверсі його розмістилася терапевтична клініка в двох кімнатах з 18 ліжками, а в верхньому поверсі хірургічна клініка з 7 ліжками і акушерська з 3 ліжками.

Отже всього для цих трьох відділів клініки було приділено „чотири кімнати, стіни яких були пофарбовані зеленою, особливо корисною для зору фарбою, а вікна були з вентиляторами, через що повітря“, вихваляв сучасник, „не вважаючи на те, що в прихожій стояли виносні „судна“ (клизети), було надзвичайно чисте. Кухня була перетворена в лазню, а в окремому кутку двора клініки була кімната, де розтинали тіла померлих (12-III-1828 р.)“.

Мізерність учбово-допоміжних закладів пояснялася тим, що на перше обладнання й устаткування їх не було визначено окремих сум.

ХАРКІВ ТІЄЇ ПОРИ.

Для характеристики епохи й умов, в яких працювали піонери медичної освіти на Україні, звернімося до заснування Харківського університету, що відбулося на самому початку XIX віку.

В той час губернське місто Харків мало жителів менше, ніж повітові міста Охтирка й Валки,— не більше 10 тисяч (1802 року)¹. В ньому було багато сільського. Теперішня Гонча-

рівка являла собою слободу, а Ключківська вулиця хутір. Не було ніякого міського благоустрою. Не було бруківки, і підчас весняного й осіннього бездоріжжя місто потопало в болоті, яке в наслідок особливостей його заболоченого ґрунту було карою людинності і часами утрудняло рух так, що об'являли „грязевые каникулы“, і тоді навчання в школах припинялося. Переказ оповідає, що одного разу на Рибній вулиці втопилася пара волів з возом; на вулицях загрузили в бо-

¹ 1935 р. понад 800.000.

лоті екіпажі; і навіть професори зверталися до начальства в проханнях перевести університет в інше місто, бо в Харкові надто болотяно.

Як згадують вихованці медфаку випуску 1860 р. професори Л. Л. Гіршман і А. Х. Кузнецов, на місці теперішнього Південного вокзалу аж до 50-х років було болото з добувливим полюванням на диких качок, а незабрукований, потоплений в болоті тепер Театральний майдан був дров'яним базаром. Водопроводу й вуличного освітлення, певна річ, не було. Лабораторії освітлювано лойовими свічками. Не було зручних приміщень і підхожих домів для квартир, ні особливо для установ.

От у таких несприятливих обставинах вибір місця для університету, не зважаючи на конкуренцію Києва, Чернігова і навіть повітових Сум Харківської губернії, припав все таки на Харків, в наслідок головним чином його географічного й торговельного положення на великому шляху між Москвою і родючим Півднем.

Ще за тих часів Харків славився своїми ярмарками, на які звозили вовну й іншу сировину: ярмарком на водохреща з оборотом до 10 і на першу пречисту — до 8 мільйонів золотих карбованців. Зв'язаний торговельними інтересами з Великоросією, Малоросією, Новоросією, Донськом, Кримом, Польщею й Західною Європою (Д. І. Багалій), Харків робився поволі центром постійної торгівлі.

Одним із стимулів для відкриття університету в Харкові були економічні фактори Російської імперії початку XIX століття: урядові стали потрібні освічені люди, особливо військові лікарі, в яких відчувалася велика потреба при безнастанних війнах і завоюваннях першої половини XIX сторіччя. І не даремно на два медичних факультети — мос-

ковський і дерітський — було до 1805 року три медико-хірургічних академії: в Петербурзі, Москві і Вільні. Але й тих стало мало. І тоді були відкриті одночасно ще два університети: Казанський і Харківський. Під університет, разом з медичним факультетом, було приділене подвір'я генерал-губернаторського дому на Університетській, поритий підземними ходами військового значення, гірці, коло Соборного майдану, де проходить нині вулиця Вільної Академії.

Історія показує, що крім В. Н. Каразіна ідеологічним прихильником університету був відомий український філософ Григорій Савич Сковорода, який заслужив назву мандрівної академії¹. Саме він і створив на Україні пошану до науки, зв'язаної органічно з західноруською освітою. Про нього В. Н. Каразін говорив так: „Під чубом і в українській свитці ми маємо свого Піфагора, Орігена, Лейбніца“.

Таким чином Харківський університет, хоч був відкритий на пожертви дворянства й селянства, але був класовим і становим, бо податна робітничо-селянська людність права доступу в нього не мала. Власне кажучи, дворянство хотіло відкрити 1802 року в Харкові військовий кадетський корпус, але В. Н. Каразіну пошастило всіма правдами й неправдами домогтися дозволу на відкриття університету з медичним факультетом.

Треба зауважити, що незадовго перед тим була заснована 1804 року перша в Харкові урядова світська школа, перша гімназія (на березі річки Харкова, за Харківським мостом), абітурієнти якої вступали потім до

¹ Також і А. С. Пушкін називав М. В. Ломоносова „першим російським університетом“.

університету слухачами. Але перших студентів для нього дав Харківський колегіум (духовна семінарія); вона мала всестановий неподатний характер, і до неї вступали не тільки діти духовенства, але й діти козацької старшини, козаків, городян, бо в її програму, крім духовних, входило багато світських наук.

ПЕРШІ П'ЯТДЕСЯТ РОКІВ

За браком російських „кадрів“ учених, а інколи, мабуть, і з інших міркувань, професуру для університету набирали не тільки в імперії, але, за прикладом Академії наук і Московського університету, головним чином за кордоном, серед німецьких, французьких, італійських і слов'янських учених, що володіли прийнятою за тих часів для наукового викладання латинською мовою, зрозумілою абітурієнтам колегіумів (духовних семінарій) і класичних гімназій, з яких рекрутовано студентів. В Харківський університет на всі його факультети було намічено кілька чужоземних учених, серед яких були видатні на той час. І хоч згода не з усіма з намічених відбулася, проте чужоземці увійшли в склад перших викладачів його в великому числі. Приміром, на медичному факультеті їх було, при заснуванні його, чотири із шести.

Одинокі на медичному факультеті того часу учбово-допоміжні заклади, — анатомічний театр і клініки, — були в жахньому стані.

Напочатку ніхто не хотів і не міг продати університетові підходящий дім саме тому, що це було потрібне для анатомічного театру, а сусідні обивателі були проти того. Агенти університету їздили навіть в околишні села і в повітове місто Валки, щоб купити там будинок, хоч „на матеріал“, але навіть і те їм не вдалося.

Дещо пізніше, в першому десятиріччі існування університету, виходець з Німеччини професор Якобів вніс був пропозицію про допущення на медичний факультет також дітей „осіб податного стану“ (сесян-кріпаків), але ця його ліберальна пропозиція не знайшла співчуття серед урядових сфер.

В трупному матеріалі, хоч як університет про це клопотався, відчувалася велика недостача, бо протягом року приставляли тільки 6-7 трупів. Анатомічний інвентар, надто інструментарій, був у дуже поганому стані.

Не в кращому становищі залишалися протягом перших 50 років і клініки, що не знаходили собі місця ні на Університетській гірці, де вони з 1814 року прихилилися з своїми шістьма ліжками, ні потім, за річкою Лопанню, де для них купили у приватної особи 1819 року дерев'яну, призначену на розбір стару будову (поруч з колишньою другою гімназією на Комунальному базарі).

„В цих руїнах приміщення було тісне і для клініки зовсім непридатне, бо в них не можна було хворих жіночої статі відокремити від чоловічої; хворих на заразливий й очні (трахома) хвороби — відокремити від інших. Не було місця для ванн, для меркуріальних натирань (у сифілітиків). Не було приміщення для операційної, для комори і для окремих „потрібних місць“ (убиралень). Визначене для двох клінік (хірургічної і терапевтичної) число хворих, 12 обох статей, було зовсім недостатнє. (Проф. Кнігіа).

Навіть значно пізніше, 1856 року, сучасників вражала тіснота клінічного приміщення, що викликала прохання про збудування нового будинку за

кошторисом в 300 тис. крб. Все ж на доповіді про це Олександр II написав: „Мати на увазі, коли фінансові наші обставини, як бог дасть, будуть в кращому стані“.

Щодо правил по поведінку студентів цих часів, то вони зберігали характер колишньої суворой регламентації і поліцейської дисципліни, при чім інспекторові студентів довіряли і релігійне виховання молоді. Інспектор повинен був одвідувати студентів на квартирі в різний час дня, і то несподівано і мусів наглядати, щоб вони не мали заборонених книжок. Коли такі книжки знаходилися, він повинен був дізнатися, від кого вони були одержані, і донести про це начальству. Була вироблена градація кар за провини, де фігурує й знаменита „чорна книга“. Особливо тяжким зробилося становище студентів з загальним посиленням реакції після 1848 року.

Для з'ясування науково-освітнього значення Харківського медичного факультету, як для країни, де він був хронологічно першим, так і для колишньої Російської імперії, треба оцінювати його діяльність протягом перших 50 років існування в зв'язку з усіма небагатьма тоді медичними вищими школами імперії, порівнюючи його, головню, з його ровесником Казанським медичним факультетом, заснованим 5-XI 1804 року, і з другим на Україні — Київським медичним факультетом, що виник 1840 року.

Серед названих медичних вищих шкіл, не кажучи про столичні, Харківський університет залишався мало не на останньому місці з погляду приміщення, устаткування, бюджету і зв'язаних з ними викладання і наукового дослідження. Причина такого відставання Харківського медичного факультету протягом першого 50-річчя його життя кориниться в дефек-

тивності першого його закладення, про яку говорилося вище.

Казанський медфак, як показує його історія, найшов настільки кращі, ніж Харківський, умови, що навіть реакційність казанського попечителя Магніцького не могла пошкодити його розвиткові. Більшою життєздатністю він завдячує своєму місту, положеному недалеко від злиття повноводих Ками й Волги, на Великому Сибірському шляху, в столиці багатого торговельно-промислового Волго-Камського краю, з нижегородським і ірбітським ярмарками. Місце для нього в територіальному відношенні було вибране щасливіше, ніж у Харкові, воно дозволяло йому ширитися, чого був позбавлений Харківський медфак. До того ж Казанський медфак мав кращі матеріальні можливості, ніж Харківський. Так чи інакше, в Казанському університеті, при його виникненні, утворилося міцне науково-дослідницьке ядро, що дало всесвітнього математика Н. І. Лобачевського і уславленого своєю численною школою хеміків А. М. Бутлерова (1828 — 1886).

Також і Київський медфак мав, як рівняти з Харківським, переваги. Він виник 1840 р. на базі перенесеної до Києва з Вільни Медико-хірургічної академії з її музейним і лабораторним устаткуванням і з її викладацьким персоналом. Та й сам по собі Київ на судоплавній ріці мав уже тоді як місто кращі, ніж Харків, матеріальні можливості, особливо щодо приміщень. Може зазначеними перевагами пояснюється до певної міри кращий склад його викладачів, порівнюючи з Харковом.

Все це разом взите робило Харків менш цікавим для запрошеної з інших міст професури, ніж Казань і Київ, яким, натурально, давали перевагу. Нарешті, і в бюджетному від-

ношенні Харківський університет чомусь завжди відставав від усіх російських університетів. Таким чином, коли порівнювати Харківський медичний факультет з іншими, то кращі наукові й викладацькі сили і наукова продуктивність будуть не на його боці, а на боці інших факультетів. Треба ще сказати, що професори-медики, не виключаючи теоретиків, захоплювалися тоді приватною практикою, яка, відтягаючи їх від прямих обов'язків в університеті, не могла сприяти науковому успіхові. Таким чином, в перше 50-річчя свого існування Харківський медфак, порівнюючи з іншими факультетами Харківського університету і іншими російськими медфаками, відставав від них у науково-продукційному відношенні і, обмежуючи себе поточною учбовою роботою, мало дбав про наукову. Правда, його професори пильно вчили студентів азбуки практичної медицини, але читали лекції з поживклих від часу й уживання підручників. Наукового напрямку і дослідження, власне кажучи, і не було; переважав емпіризм, практицизм, енциклопедизм. Зв'язок з науковими центрами імперії й закордону був слабкий, і нові наукові течії доходили до харків'ян з великим спізненням або зовсім не доходили.

У хронічному науковому відставанні винні були не тільки побут, бездоріжжя і віддаленість від центрів: причини його були складніші й лежали глибше.

Насамперед, великодержавний російський шовінізм душив на українську народність і на її культуру. Народна українська мова була в літературі й науці під забороною і дозволялася тільки для домашнього й базарного ужитку. Всеросійський абсолютизм дивився на українців, як на гарматне м'ясо, укомплектовуючи до-

бірними з них людьми гвардійські, переважно кавалерійські полки і разом з тим мало сприяючи освіті й письменності серед них. Між урядом, інтелігенцією і народом був розрив, і кожен з них жив своїм особливим життям.

Кріпацтво скрізь давалося взнаки, і панували дворяни-поміщики. Духовенство проходило у всі пори життя і забирало в свої руки все, що тільки було можна. Громадське життя заглохло і ледве тліло. Жандармський корпус процвітав. Словом, створилися зовсім несприятливі для науки обставини.

Університетські професори, особливо медики, не були винятком. Біографічний словник професорів-медиків першого 50-річчя (1805—1863) показує, що більшість їх була дворянського, духовного й купецького походження. Але різночинців, вільноодпускних кріпаків було зовсім мало, і не було нікого з податного стану селян. Серед професорів спочатку переважали вихідці з західноєвропейських країн і Дерптського університету, надто було багато німецьких учених; але наприкінці першого 50-річчя кафедри займали переважно вітчизняні кандидати, що як виявилось, були стійкішими, більш пристосованими й працездатними в науковому відношенні.

Коли уявити собі Харківський медичний факультет, при розгляді його столітнього існування, в чоловікоподібному образі, то антропоморфічне уявлення про нього можна було б формулювати таким способом. Він народився з деяким запізненням, в сім'ї малокультурного і малоосвіченого XVIII століття, а ця сім'я складалася тоді з чотирьох медвузів: старшого Московського (1755), 50 років, і двох його понімечених однолітків: Петербурзької медико-хірургіч-

ної академії (1799) — шестирічного віку і Дерптського медичного факультету — трьох років.

Народився Харківський медичний факультет, можна сказати, близько, всього на два місяці пізніше від Казанського, при не зовсім сприятливих для зростання й розвитку умовах. Він з'явився на світ в бідній обстанові, в старому й тісному домі катерининського будування, який був до нього „в'єзжей квартирою“ для численної царської фамілії і всіякої вельможної бюрократії, що курсувала сюди й туди шосейним шляхом з Петербурга в Південний край (Кавказ і Крим) імперії.

Прихильне на словах начальство обіцяло на радісних хрестинах, неначе на подарунок „на зубок“ новонародженому, „житлову площу“ і обіцяло навіть замінити його старий дім на новий, спеціально побудований будинок; але, зайняте безнастанними війнами, так і не знайшло часу це виконати. І от ХМФ разом з трьома іншими факультетами прожив без малого 100 років „в тесноті, да не в обиді“, тулячись на царському заїзді катерининських часів, хоча день народження ХМФ (17 січня 1805 р.) був бучно відсвяткований і церковними дзвонами і гучним, як тоді заведено було за ритуалом, „многоліттям“ царському домові. Перші викладачі ХМФ були погано підготовані; до того ж вони викладали латинською мовою, і аж через 50 років пощастило їм перейти на російську мову.

Загалом навчання було поставлене незадовільно навіть для того часу. Виховання студентів провадилося в суворому порядку і дуже строго.

Приміром, ректор університету Кронеберг, — на питання фельдмаршала барона Сакена, що оглядав Харківський університет в 20-х роках XIX століття: „А який дух у ваших

студентів?“ — відповів одвертим визнанням: „По правді сказати, наші студенти не мають ніякого духу“ („Харк. губ. ведомости“, 1870 р., №№ 36 і 38). „Холодна байдужість і мертва, який формалізм убивали, а не будили до життя сили молодих людей“, — меланхолійно відзначає присяжний історіограф того часу Д. І. Багалій (т. II. 1904 р.).

Незабаром, коли настали понури часи аракчеевщини, від „золотого віку“ початку XIX століття і сліду не лишилося. Не розбудили студентів Харківського медфаку від політичної сплячки і постріли на Сенатському майдані в Петербурзі, що пролунали там 14 грудня 1825 року, глухо докотившись до Харкова (військовий „бунт“ декабристів).

Лютий режим Миколи І Палківа, що змінив у розпалі кріпаччини „золоту“ еру Олександра І „благословенного“, скував і здавив Харківський медфак в лещатах деспотизму і свавілля так, що вони йому й писнути не давали. Одне тільки дозволялося: заводити сварки між іноземними й російськими викладачами.

30 і 40 роки петербурзького й московського життя — часів Пушкіна й Герцена — минули для Харківського медичного факультету якимось малопомітно і безслідно. Цей темний час Харківського університету студент його І. І. Мечніков так описує в своїх спогадах:

„Харківський університет залишався дуже відсталим: професори здебільшого були літніми людьми старого складу; більше урядовці, ніж учені. Вони задовольнялися старовинними методами викладання. Лекції читали по відсталих підручниках, практичних занять майже зовсім не було. Деякі з старих професорів пили, інші ставилися до свого діла абияк або як чиновники. На природничому й на

медицині факультетах були тільки два молоді доценти нового напрямку, справжні учні і „учителі молоді“: хімік Н. Н. Бекетов (згодом академік) і фізіолог І. П. Щелков. Тільки в них можна було серйозно працювати, решта лекцій були для самої тільки формальності*. Крім І. П. Щелкова, інші професори не мали глибокого впливу на розвиток І. І. Мечнікова, і перебування його в Харківському університеті промайнуло лише блідим епізодом у його житті.

ЩЕ П'ЯТДЕСЯТ ...

1855 рік, коли загризли севастопольські гармати і коли Харків став титлом, для театру воєнних дій, робитися поворотним і для його медфаку, що в кінці 50-х років зазнав радикальної реорганізації з участю в ній „молодого доцента“ І. П. Щелкова, який давав приватні лекції мікроскопії І. І. Мечнікову. Цей світовий учений до останніх днів свого життя (1916) відчував до І. П. Щелкова вдячність учня.

Саме в цей час і засвітилася зоря епохальних 60-х років, що принесла скасування кріпацтва і запровадження в Харківський медфак клітинної патології, в чім брав активну участь відзначений вище І. П. Щелков; він був, можна сказати, апостолом матеріалістичного напрямку в Харкові.

В ці історичні і для Харківського медфаку роки повіяло справжньою весною оновлення. Гуморальна теорія патології і разом з нею обскурантизм і пієтизм стали здавати свої позиції раціоналізмові й матеріалізмові, які будили свідомість медиків цієї великої епохи XIX віку.

Харківські медики, прокидаючись від півстолітньої сплячки, заворушилися в своїх лабораторіях, куди разом з Рудольфом Вірховим, пройшли також: Герцен, Бакуїн, Пісарев, До-

ському університеті промайнуло лише блідим епізодом у його житті.

Але передове студентство Харківського медичного факультету вже тих часів ішло на революційну підпільну роботу. 1855 року, як свідчать офіційні дані, в Харківському університеті виникло таємне політичне товариство з метою широкої пропаганди („История России в XIX веке“. Стор. 206, том IV, видання Граната).

брюлюбов, Чернишевський, „Капітал“, каже М. Н. Покровський, став настільки книжкою для студентів уже 90-х років.

Пожвавленню в науковій медицині сприяло повернення російській мові права на викладання, яке було в неї узурповане латинською мертвою мовою. Аж після цього почали говорити й писати зрозумілою для студентів російською мовою.

Незабаром перша залізниця перерізала Харків, і на Лопанському болоті, з його дикими качками, виріс несподівано для його пернатих полюбців попередник теперішнього вокзалу — дерев'яний вокзальний барак.

Настали нові часи й з ними нові течії.

Серед харківських медстудентів почала прокидатися політична свідомість, і почався революційний рух.

Далекою луною докотився до Харкова 1866 року постріл, скерований рукою студента з дворян Каракозова в царя — „визволителя“. В 70-х роках разом з іншими товаришами рушили в народ і харківські медстуденти, охоплені народницькими і народо-вольськими прагненнями.

Реакційний університетський статут 1884 року викликав студентів на рішучий бій з царським урядом, що супроводився безнаставними страйка-

ми, які переродилися з 90-х років в політичні страйки з барикадами на Університетській гірці. Цими барикадами студенти позначили історичний ювілей свого університету.

Підсумовуючи на підставі всього наведеного вище фактичного матеріалу те, що являв собою в XIX столітті харківський медфак в державно-політичному, соціально-побутовому і науково-учбовому відношеннях, можна сказати, що він був культурним спадкоємцем попереднього і дитиною свого віку, проживши рівно 100 років до першої революції 1905 року, яка застала його саме на 101 році його страдницького, за царського деспотизму, існування.

В методологічному і методичному відношенні ХМФ започатковано старався протягом всього цього століття освоювати, шоправда, з деяким запізненням, західну науку, намагаючись не відставати від неї і пробуючи часами доганяти і навіть в окремих випадках переганяти її. Його наука будувалася й розвивалася за німецькими зразками, при чім провідна роль в цій справі належала „вікну“ з Росії до Німеччини, яким був Дерптський університет (1801-1884) з його розсадником професури для російської вищої школи XIX століття, — Професорським інститутом.

Харківський, як і решта медфаків в Росії XIX віку, був копією з німецьких з тією, проте, запозиченою від французьких і австро-угорських, різницею, що експериментально-патологічна фізіологія була відокремлена, за статутом 1863 року, в особну від патологічної анатомії кафедру. Така постановка дала змогу в особі В. В. Пашутіна і його численних учнів, в тому числі харківського професора А. В. Репрьова (1853-1930), прозваного „Нестором“ російської ендокринології, створити російську школу па-

тофізіологів (С. М. Лук'янов, В. В. Подвисоцький, І. Г. Савченко, Н. Г. Ушинський, П. М. Альбіцький і інші).

І в Харкові процвітали переклади, німецьких медичних підручників: на цім полі особливо визначався професор патологічної анатомії В. П. Крилов (1841-1906). Далеко менше було оригінальних підручників: І. П. Лазаревича, Н. Ф. Толочінова (акушерство і гінекологія), В. Я. Данілевського (фізіологія), Н. К. Кульчицького (гістологія), А. В. Репрьова — загальна патологія. А взагалі кажучи, наслідування німецьких зразків вважалося серед російських медфаків XIX століття ознакою доброго тону, і наш книжковий ринок був завалений тоді німецькими медичними підручниками в перекладах на російську і в німецьких оригіналах.

У першій половині XIX століття гуморальна патологія К. Рокітанського, що процвітала тоді, знайшла собі в Харкові втілення в особі учня Рокітанського Душана Лямбля. Цей „вундеркінд“ переломної епохи гістології в XIX столітті примудрявся, не знаючи твердо російської мови, поєднувати викладання: 1) описової нормальної і 2) патологічної анатомії, 3) гістології, 4) загальної патології і, нарешті, 5) факультетської терапевтичної клініки, маючи одночасно дохідну приватну практику і визначаючись у факультетських інтригах.

Як згадує І. П. Щелков, чудовий гістофізіолог, що був учителем геніального мікроскопіста І. І. Мечнікова, єдиним вартим уваги професором в другому періоді Харківського медфаку був студент і професор Падуанського медичного факультету Тітус Ванцетті (1809 — 1888¹⁾.

¹ Займаючи харківську кафедру хірургії від 1837 до 1863 року, Т. Ван

Коли до двох зазначених іноземних професорів ХМФ,— блискучого техника Тита Ванцетті і віртуозного художника Душана Лямбля,— приєднати слобідського українця Миколу Еллінського (з дворян, народився 1799 року), що протягом 14 років завідував факультетською хірургічною клінікою і був, як згадує один студент 20-х років І. Б., молодим професором хірургії, ректором університету і медичною знаменитістю свого часу, автором „шанованої серед медиків“ десмургії в двох томах (1831-1833 року), то цими трьома визначними в першому, гуморальному, періоді XIX століття професорами обмежується весь їх список.

Нова, целюлярна, ера почалася в Харкові, коли повернувся зза кордону 1861 року І. П. Щелков, який привіз із собою відтіля гістологічну техніку і вміння орудувати мікроскопом. Відзначаючись не абиякими організаторськими здібностями, Щелков старався зібрати на ХМФ купку об-

дарованих молодих учених на старих і нових, за статутом 1863 року, кафедрах теоретичної і практичної медицини. Симбіоз на ХМФ передових професорів кінця другого і початку третього періодів дав дуже гарні наслідки, і незабаром його медики створили йому славу своїми ученими працями за кордоном: І. П. Лазаревич (акушер), Л. Л. Гіршман (окуліст), В. Ф. Грубе (хірург), А. Я. Данилевський (біохемік), З. І. Стрельцов (ембріологія), А. І. Якобій (гігієніст), Д. Ф. Лямбль (патоанатом). Усе це були вчені 60-х епохальних років.

Разом з цим целюлярна теорія і целюлярна патологія увійшли в ХМФ і залишалися в ньому панувати неподільно до кінця XIX і початку XX століття.

В останньому періоді, за статутом 1884 року, Харків визначився на науковому полі особливо працями своїх морфологів і бактеріологів, переважно в галузі імунології і серології.

ПАНТЕОН ПЕРШОГО СТОЛІТТЯ

З визначних учених Харківського медичного факультету в першому столітті можна назвати таких.

В першому півстолітті це тільки троє — вихованці ХМФ, московські терапевти — Ф. І. Іноземцев та І. В.

цетті був сучасником Н. І. Пирогова і 1848 р. зробив у Харкові першу в Росії оваріотомію, випередивши таким чином на 20 років Н. В. Скліфасовського (Одеса), якого неправильно вважають за першого хронологічно в Росії оваріотоміста. 1853 р. Т. Ванцетті повернувся професором хірургії до свого рідного Падуанського ун-ту. Місто Падуа було за тих часів під владою Австрії, тепер — італійське.

Варвінський; також виходець з Падуанського (Італія) університету хірург Т. Л. Ванцетті.

В другому півстолітті:

З фізіологів—основположника харківської школи І. П. Щелкова і його учнів: І. І. Мечнікова — мікробіопатолога і старшого з братів Данилевських — Олександра, основположника біохемії в Росії. Сюди треба також приєднати і визначного біохеміка кінця XIX ст. В. С. Гуревича (союзного академіка) (1867 — 1933).

З патофізіологів — основположника експериментальної ендокринології в Росії А. В. Репрьова.

З морфологів — З. І. Стрельцова, основположника порівняльної ембріології в Росії і його учня Н. Ф. Ка-

менка (академіка); гістологів: Н. А. Хржоніщовського і Н. К. Кульчицького.

З патоморфологів — Д. Ф. Лямбля (чеха) і основоположника науки про антропометрію і будову тіла В. П. Крилова.

З мікробіологів: А. С. Ценковського і В. К. Високовича, а також їх учнів, що створили першу в Росії харківську бактеріологічну школу: С. В. Коршуна і В. М. Недригайлова.

З гігієністів — А. І. Якобія.

З клініцистів — хірургів В. Ф. Грубе і його учня Н. П. Трінклера офтальмолога Л. Л. Гіршмана і терапевтів В. Г. Лашкевича і Ф. М. Овєньховського.

Харківський медичний факультет, що зумів створити такий визначний пантеон — 24 учених медиків, — спромігся не тільки піднести на рівень чужоземних факультетів, але перед виходом XX віку почав випереджати останніх у прокладанні нових шляхів на полі наукових відкриттів і винахідництва в особі В. К. Високовича, Н. К. Кульчицького, Г. В. Лашкевича, В. П. Крилова, А. В. Рєпрьова.

Прикрашений пантеоном своїх 24-х учених, що відійшли у вічність, ХМФ успішно готував медичні кадри в числі багатьох тисяч лікарів, які розходилися, можна сказати, по всій землі, при чім треба зауважити, що швидке наростання числа абітурієнтів у Харківському медфаку з'язане було з дозволом йому перевищувати процентну норму для студентів не-православної віри, норму, що тяжіла над іншими російськими медфаками.

Не був ХМФ чужий, протягом останніх 30 років свого першого століття, і революційно-політичному рухові своєї країни. У мало помітну тоді Харкові знаходили притулок і працювали там у затишку перво-

мартовці: А. І. Желябов, С. Л. Перовська, Н. І. Кібальчич, В. Н. Фігнер.

Також у Харкові починав свою діяльність студент-більшовик Артем (Сергєєв), що притяг на університетські барикади немало харківських студентів-медиків.

І не всякому тепер харківському студенту-медику, який проходить вулицею Вільної Академії на майдаві Рози Люксембург назустріч безпастанному травайному потокові, може спасти на думку, що приземкуватий університетський будинок є той самий катерининський, „очаківських часів“, прабатько вищої медичної освіти на Україні, який проіс медичний факультет через ціле століття до Жовтневої революції у своїх насажені широкіх стінах. А ці стіни бачили колись і церковні корогви (прапори) і червовий прапор, — на барикадах революційного студентства 1905 року.

Юнак проти півторастолітньої коліски харківської медосвіти, 50-тирічний „Медичний (гістологічний) корпус“, який виник 1884 року „за тодішнім містом“, допоміг харківській медосвіті стати на ноги в науковому відношенні і виховати в своїх не дуже показних стінах будівників радянської медицини в єдиній покішці в світі пролетарській державі.

І не кожний студент і лікар повірить тепер, що там, де його нога вільно й легко ступає по гладкому асфальту, 130 років тому студент і професор потопали в невиласному болоті і що на сусідній з університетом Рибній вулиці одного разу потопилася в болоті пара волів з возом, столітніх предтеч сучасного кількатонного ваговоза, що тисячами пролітають по бруківках радянського Харкова.

Із стислого нашого порівняльно-історичного огляду ми бачили, що

протягом першого століття життя Харківського медичного факультету „Харков-городок“ являв справді „Москву-уголок“ в тогочасній Росії, з усіма національно-побутовими, класовими і соціально-економічними особливостями тієї епохи.

Перше півстоліття свого існування ХМФ, як і його закордонні й російські брати, мусив провадити боротьбу з клерикалізмом і церквою, що панували тоді. В другому півстолітті передова частина харківського мед-студентства брала вже участь у бо-

ротьбі проти царя і царату і зробила перші кроки на шляхах класової боротьби. Пізніше, очолюване 1905 р. товаришем Артемом, — цьому ми далі присвяtimo спеціальні сторінки — харківське медстудентство прийшло до Жовтня 1917 року.

Харківському медичному факультетові забезпечене почесне місце в історії культури й науки XIX століття, яке майже повно спадається з першим століттям його існування (1805 — 1905 рр.), не бідного, як ми бачили, на наукові досягнення.

(Далі буде)

ІВАН МАР'ЯНЕНКО

МОЄ ЖИТТЯ — МОЯ ПРАЦЯ

АВТОБІОГРАФІЧНИЙ НАРИС

4. ТРЕТІЙ ЕТАП (театр М. К. Садовського, 1906 — 1914). М. К. Садовський 1906 року повернувся з Галичини і набирив нову труп, орієнтуючись переважно на молоді акторські сили. На чолі цього нового театрального колективу стояли славетні актори — М. К. Заньковецька і М. К. Садовський, а також група акторів старшого покоління — Борисоглібська, Полянська, Паньківський, пізніш вступили Ф. Левицький та І. Загорський. До цієї ж групи більш досвідчених акторів належав і я. З молоді тут в різний час починали свій сценічний шлях Малиш-Федорець, Доля, Хуторня, Герцик, Діброва, Якубовська, Вільшанський, Ковалевський, Верховинець, Березовський, Милович, Корольчук, Бутовський, Петляш-Садовська, Мироненко, Литвиненко — вині народна артистка М. І. Литвиненко-Вольгемут та ін.

Садовський, організуючи новий український театр, ставив перед ним театром вельми серйозні завдання. Насамперед, він хотів боротися з засміченням українського репертуару мотлохом різних доморощених драматургів, що писали „під Кропивницького“ та „під Старицького“ і культивували найпримітивнішу горілчано-гопачню мелодраму і лубкову націоналістичну романтику Запорізької Січі та панів-гетьманів. Садовський хотів поповнити репертуар українських авторів п'єсами російських та західноєвропейських класиків. Він ставив собі і такі завдання, як піднесення культури акторського слова і акторської гри. На той час це був єдиний український театр, який ставив собі такі прогресивні завдання. Решта українських театрів, яких тоді було вже досить багато, готові були грати що завгодно і як завгодно, аби тільки